

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

Особливості організації роботи з батьками в умовах воєнного стану

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 211-М групи

Чикор Анастасія Анатоліївна

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної програми

«Початкова освіта»

Керівник: докторка педагогічних наук,
професорка Петухова Любов Євгенівна

Рецензент: Омельчук Світлана Вікторівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади роботи з батьками в умовах воєнного стану	6
1.1. Ключові дефініції проблеми та нормативні документи щодо воєнного стану	6
1.2. Компаративний аналіз форм навчання до і під час воєнного стану.....	9
1.3. Проблеми комунікації педагогів з вихованцями та батьками під час навчання в умовах війни	13
.....	
РОЗДІЛ 2. Експериментальні дослідження особливостей організації роботи з батьками в умовах воєнного стану	17
2.1. Дидактичні моделі партнерської взаємодії в реаліях сьогодення	17
2.2. Етапи емпіричного дослідження щодо роботи з батьками сімей вимушених переселенців	26
2.3. Методичні рекомендації сім'ям, які опинилися в ситуації вимушеного переселення	36
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Загальні тенденції роботи з батьками в останні роки істотно змінили підходи до виховання та навчання дитини в умовах війни. Це обумовлено як поліпшенням методів, форм, методик освіти, так і збільшенням впливу гуманістичного та індивідуального підходів на весь процес взаємодії з дитиною та батьками, або особами, які їх замінюють. Звертаючи увагу на постійне удосконалення форм та методів навчання, одним із найважливіших напрямків роботи можна вважати організацію співпраці з батьками дітей внутрішньо переміщених сімей.

Розглядаючи педагогічну роботу у комплексі взаємодопомоги між особами, що приймають участь в освітньо-виховному процесі. Робота педагога із батьками, як теоретична, так і практична проблема, отримує недостатньо уваги. На нашу думку, це обумовлено особливостями батьківського ставлення та усвідомлення батьківської ролі, з організацією роботи із батьками, що потребує розробки та удосконалення методів та форм її впровадження.

Діти та батьки, які стали вимушеними переселенцями, потребують педагогічної підтримки для успішної адаптації в нових умовах навчання і у місцях проживання. Тому значення сімейного інституту, як найближчого першого постійного соціального оточення у житті дитини особливо зростає у випадку непередбачуваних змін середовища. Втручання у цій сфері є важливим завданням, оскільки складна політична та соціально-економічна ситуація в Україні, викликана тривалою та складною війною, створила психосоціальні проблеми для тих, хто був змушений переїхати в безпечніші регіони. Система роботи з батьками, які виховують внутрішньо переміщених дітей, не задовольняє підвищені освітні вимоги суспільства. Також можна спостерігати недосконалість взаємодії між фахівцями освітньої системи та батьками, відсутність педагогічного супроводу дитини. Все це призводить до втрати корекційного потенціалу родини. Перш за все у даному контексті

йдеться про необхідність активної взаємодії педагогів та сім'ї під час здійснення виховної роботи та підвищення рівня педагогічних компетентностей батьків.

Розв'язання цієї проблеми започатковано дослідниками зарубіжних країн: Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Григоренко, О. Калашник, Л. Ковальчук, В. Бондаровська, О. Возіянова, О. Залеська, Т. Гуцаленко, І. Савенець, О. Куриленко, Н. Максимова, Т. Алексеєнко, Д. Бирик, Ю. Жданович, Т. Куниця, Р. Малиношевського., які досліджували педагогічне співробітництво в умовах війни. Аналіз теоретичних і методичних джерел із зазначеної проблеми свідчить про значні зміни в поглядах на зміст взаємодії з батьками. Цією проблемою, а саме Т. Голубєва, Л. Островська, В. Павленчик, а саме проблемою системної педагогічної роботи з сім'ями вимушених переселенців. Ця проблема залишається в Україні за межами наукового інтересу і на сьогодні розроблена недостатньо. Тобто, можна стверджувати наступне: педагогічна робота з батьками, як самостійний напрям – не розглядається. Дослідження на тему «Особливості організації роботи з батьками в умовах воєнного стану» є надзвичайно актуальним і важливим в сучасному світі. Ця тема стає все більш актуальною через низку факторів. Воєнні конфлікти та збройні сутички призводять до гуманітарних криз, які зачіпають безпеку та благополуччя громадян, зокрема дітей і їхніх батьків. Психологічний стрес, розрив зв'язку між батьками та дітьми, втрати та травми стають поширеними явищами в умовах війни. Воєнний стан впливає на сімейну динаміку, оскільки батьки можуть бути відділені від своїх дітей через військові дії або інші негоди. Це ставить питання про підтримку та комунікацію між сім'ями та про те, як забезпечити психологічну безпеку для дітей. Батьки та діти, що пережили воєнний конфлікт, потребують психологічної, психосоціальної та юридичної підтримки. Тому важливо оцінити доступні ресурси для сімей в умовах війни. Діти, які знаходяться в зоні конфлікту, можуть переживати травми та стрес, що впливає на їхню

освіту та психологічний розвиток. Розробка стратегій педагогічної роботи з такими дітьми є однією з актуальних задач.

Об'єкт дослідження: процес співпраці педагога з сім'ями вимушених переселенців під час воєнного стану.

Предмет дослідження: педагогічний супровід сімей, які виховують дітей в умовах війни.

Мета дослідження: розкрити сутність та значення роботи педагога з сім'ями внутрішньо переміщених осіб шляхом розробки та практичної реалізації комплексної програми підвищення педагогічних компетентностей батьків.

Для досягнення зазначеної мети було визначено наступні **завдання:**

1. Виконати аналіз проблеми у теорії та практиці організації форм навчання як компонента педагогічної сфери

2. Здійснити комплексний аналіз дефініцій «вимушені переселенці», «дидактична модель», «воєнний стан».

3. Визначити освітні засади роботи педагога з сім'ями переміщених осіб та наявний рівень педагогічних проблем у батьків, які виховують дітей зазначеної категорії.

4. Розробити дидактичну модель роботи з батьками в умовах воєнного стану.

5. Провести емпіричне дослідження щодо змісту роботи педагога з сім'ями вимушених переселенців в умовах військової агресії та воєнного стану в Україні.

6. Розробити методичні рекомендації щодо організації роботи з сім'ями вимушених переселенців в сучасних умовах в Україні.

Для того, щоб досягнути поставленої мети, а також вирішити завдання нами були використані наступні **методи дослідження:**

– **теоретичні:** аналіз та узагальнення науково-теоретичних джерел у галузі загальної та методичного матеріалу для визначення теоретико-

методологічних засад дослідження, стану розробленості проблеми в сучасній педагогіці та перспективних напрямів її вирішення;

– **емпіричні:** спостереження, анкетування, аналіз педагогічної документації, бесід, опитування батьків, вчителів, вивчення результатів тестів, описовий та зіставний методи, прийоми систематизації та класифікації отриманих результатів щодо практичної реалізації організації роботи з батьками;

– **статистичні:** якісна та кількісна обробка результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розроблені дидактичної моделі співпраці між вчителем та батьками під час навчання дітей в умовах війни;

Практичне значення одержаних результатів закладається у тому, що розроблені методичні рекомендації супроводу батьків педагогом може бути використана в освітній компоненті в курсі «Педагогіка» з акцентом на життя в умовах воєнного стану.

Апробація результатів роботи. Основні результати дослідження доповідалися на методичних зустрічах вчителів початкових класів закладу освіти, в якому проводили експеримент; висвітлено у публікації електронного альманаху «Магістерські студії» на тему «Робота класного керівника з сім'ями внутрішньо переміщених сімей» та тези у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника на тему «Проблеми адаптації внутрішньо переміщених дітей».

Структура роботи. Зміст роботи складається зі вступу, двох основних

розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 44 позицій. Основна частина роботи викладена на 40 сторінках. Аналітичний матеріал представлений у 8 рисунках та 2 таблицях.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади роботи з батьками в умовах воєнного стану

1.1. Ключові дефініції проблеми та нормативні документи щодо воєнного стану.

Повномасштабна війна між Російською Федерацією та Україною призвела до надзвичайного явища - масової міграції населення України, яка не має собі подібних прикладів з часів Другої світової війни. Ця міграція включає в себе багатомільйонну кількість вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), біженців, переміщених осіб, осіб, що шукають притулку. Міграції населення мають значний вплив на розвиток освіти. Тому першим кроком у розгляді цієї проблеми полягає в розумінні ключових термінів і вивченні нормативних актів, пов'язаних з встановленням воєнного стану. Давайте оглянемо у цьому контексті ми розглядаємо ключові дефініції і документи, а саме: «міграція», «переміщені особи», «рух населення», «внутрішнє та зовнішнє переміщення», «біженець».

Міграційні процеси в Україні в основному виникають через військові події, зниження рівня доходів населення, безробіття, переміщення робочої сили до великих міст та за кордон. Більшість осіб, які були вимушені переселятися з зони бойових дій, втратили свої засоби до існування, роботу, місце проживання, та заклад навчання під час евакуації. Збільшення міграції призводить до проблем в різних галузях, особливий випадок в галузі освіти. В результаті цього серед цих людей стали поширеними явищами бідність, безпритульність, безробіття та соціальне відчуження. У той же час, сім'ї переселенців стають залежними від педагогічної допомоги як основного джерела забезпечення якості навчання своїх дітей. Це питання привернуло увагу науковців таких, як Г. Анісімова, І. Гудзеляк, М. Дністрянський, Б. Жулканич, Ф. Заставний, Н. Коніщева, Є. Лібанова, І. Луніна, О. Малиновська, І. Прибиткова, О. Позняк, С. Стеценко, С. Чехович та інших.

Термін «переміщені особи» почав широко вживатися під час Другої світової війни, коли приблизно 10 мільйонів людей були примусово переселені через робочі місця, через расові, релігійні або політичні обставини. За останні півстоліття поняття «переміщені особи» значно розширилося. Поняття «внутрішньо переміщені особи» згідно з Керівними принципами ООН щодо переміщення осіб всередині країни, внутрішньо переміщеними особами вважаються особи або групи осіб, які були змушені покинути свої домівки або місця постійного проживання, зокрема внаслідок збройних конфліктів, насильства, порушень прав людини, природних або гуманітарних лих, і які не перетнули міжнародні кордони, визнані міжнародною спільнотою. У педагогіці поняття «переміщені особи» не розглядалось, однак реалії життя вносять корективи у освітній простір що створює нове проблемне поле для детального вивчення і пошуків оновлених методик [15].

Міграційний рух населення включає в себе переміщення людей через кордони різних територій, країн та регіонів зі зміною їх постійного місця проживання – це може бути як тимчасове, так і постійне переміщення. З точки зору напрямків і мотивацій, які ведуть до міграції, виділяють такі види міграції:

- внутрішня - це переміщення людей всередині меж однієї країни.
- зовнішня- це переміщення людей через міжнародні кордони, що призводить до зміни їхнього місця проживання.
- добровільна і вимушена.

Внутрішня міграція відбувається всередині кордонів однієї країни, тоді як зовнішня міграція передбачає переміщення населення з однієї країни в іншу, зі зміною місця проживання, як назавжди, так і на тривалий строк. Зовнішні мігранти поділяються на кілька категорій:

- іммігранти, що в'їжджають в іншу країну для постійного або тривалого проживання;

- емігранти, які залишають свою країну для постійного або тривалого тимчасового проживання в іншій країні;
- реемігранти, які повертаються на батьківщину після перебування в іншій країні.

Класним керівникам важливо розрізняти види міграції для кращого забезпечення освіти, співпраці між батьками. Головним завданням є збереження якості освіти не зважаючи на різні умови життя.

Важливо виділити поняття «внутрішньо переміщеної особи (ВПО)» цей термін також не досліджувався вітчизняними педагогами. Згідно із законодавством України, «внутрішньо переміщеною особою» є громадянин України, який мав стійке місце проживання в Україні, але був змушений покинути своє місце проживання через наступні обставини: збройний конфлікт, тимчасова окупація, масові випадки насильства, систематичні порушення прав людини або надзвичайні ситуації природного або техногенного походження [15]. Важливо розрізняти поняття «біженець» від «внутрішньо переміщеної особи». Ці два терміни відрізняються за змістовним наповненням і комплексом прав та обов'язків, що впливають з цих понять.

Вперше термін «біженець» був введений в міжнародне право після Першої світової війни, що породило потребу у встановленні адекватного правового регулювання статусу біженців та їх прав та обов'язків. Один із ключових документів, який визначає термін «біженець» в контексті міжнародного права, - це Устав Міжнародної організації у справах біженців (1948 р.). Відповідно до Конвенції ООН про статус біженців, «біженець» - це особа, яка знаходиться поза межами своєї країни національної належності через обґрунтовані побоювання стати об'єктом переслідувань у зв'язку з її расовою належністю, релігією, громадянством, належністю до конкретної соціальної групи або політичних переконань, і вона не може скористатися захистом своєї країни або не бажає цього робити через такі побоювання[15]. Також до цього поняття належать особи без визначеного громадянства, які

перебувають поза межами своєї колишньої країни проживання внаслідок аналогічних обставин і не можуть або не бажають повертатися туди через такі побоювання. У Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» поняття «біженець» визначено з 08.07.2011. Відповідно до цього закону, «біженець» - це особа, яка не є громадянином України і перебуває за межами своєї країни громадянської належності через обґрунтовані побоювання стати об'єктом переслідувань на підставі її раси, віросповідання, національної приналежності, громадянства, належності до певної соціальної групи та політичних переконань. Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішні переміщені особи» - це громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на законних підставах на території України та мають право на проживання, але змушені змінити своє постійне місце проживання в Україні через збройний конфлікт, тимчасову окупацію, насильство, порушення прав людини, надзвичайні природні або техногенні катастрофи, аби уникнути негативних наслідків цих ситуацій і явищ [30].

Аналіз нормативних документів демонструє тільки законодавчий підхід до цього поняття, адже мирне життя українського суспільства не могло передбачити повномасштабного вторгнення та появу великого людського потоку вимушених переселених осіб, серед яких значна частина це діти шкільного віку. Тому в педагогіці цих понять не розглядалося їх трактування можна знайти тільки в нормативно документах щодо військового стану. У результаті дослідження та аналізу нормативних документів можна узагальнити визначення переміщених осіб. «Переміщені особи» — це громадянин України які змінили своє місце проживання в межах країни або за її межами.

1.2. Компаративний аналіз форм навчання до і під час воєнного стану

Освіта є фундаментом для інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості. Вона впливає на формування цінностей, розвиток громадянської свідомості та внесок в соціальний розвиток кожного і суспільства в цілому. Освіта надає можливість кожній людині розкрити свій потенціал та досягти успіху в житті. В цьому контексті важливо визнати, що освіта визначає майбутнє не лише окремої особистості, але й держави в цілому. Вона створює передумови для економічного розвитку, підвищення рівня життя та загального процвітання. Освіту слід підтримувати, інвестувати в неї ресурси та забезпечувати доступ до якісної освіти для всіх шарів населення. Надійна освіта є гарантом успішного майбутнього для кожного громадянина та для самої держави. І прикладом цієї незламності є Україна, яка незважаючи на несприятливі умови продовжує існувати та навчати майбутнє людства. Отже, одним із головних завдань нашої роботи є аналіз та порівняння трьох різних форм навчання (традиційного, дистанційного, та змішаного-під час війни), для подальшого удосконалення навчання [13].

Розглянемо детальний аналіз цих форм навчання. Традиційне навчання вимагає наявності учнів та вчителя у реальному часі та просторі. Все навчання відбувається у класних кімнатах, лабораторіях. Пандемія змусила багато навчальних закладів перейти на дистанційне навчання. Навчання проводилось через відеоконференції та онлайн-платформи. Порівнюючи з навчанням під час війни можемо помітити суттєву відмінність, навчання стає обмеженим через безпеку учнів та вчителів. Школи можуть бути тимчасово закриті або перетворені на пункти незламності. У традиційному навчанні існує структурована програма навчання з плануванням уроків та тем. Навчання розподілене на різні години та періоди, учні слідкують за розкладом. Дистанційне навчання передбачає структуровану програму навчання, але часто змінюється розклад та графік. Розклад та режим навчання під час війни зазвичай порушуються через нестабільність ситуації (вимкнення світла, повітряні тривоги, обстріли) [15].

Традиційна форма навчання сприяє безпосередньому спілкуванню між вчителем та учнем, а також між учнями. Учні можуть ставити запитання, отримувати пояснення та обмінюватися інформацією. Під час COVID основним засобом спілкування стає відеоконференція, робота з гугл- класами та електронною поштою. Учні та вчителі взаємодіють через віртуальні засоби. Під час війни фізичний контакт може бути небезпечним, навчання базується на обмеженому спілкуванні. Часто використовуються аудіо, відео, друківані матеріали або інші доступні засоби зв'язку.

Для традиційного навчання використовуються дошки, підручники, роздатковий матеріал та практичні вправи. Учителі активно використовують мову, текст та звук для передачі інформації. Під час дистанційного навчання використовують онлайн-платформи, електронні підручники, відеоуроки та інші технології стають основними засобами навчання. В умовах війни учні можуть мати обмежений доступ до підручників та ресурсів. Тож вчителі повинні бути творчими та використовувати доступні матеріали [23].

Під час традиційного навчання учні оцінюються на основі іспитів, контрольних робіт та тематичних завдань. Вчителі використовують різні методи оцінювання, включаючи усне та письмове тестування. Оцінювання під час COVID проводиться через онлайн-тести, завдання та електронні засоби звітування. В умовах війни зазвичай вимірювання досягнень проводиться неформально через спостереження вчителів та річні контрольні роботи. Дистанційне навчання призводить до відчуття соціальної ізоляції та стресу учнів через обмежений контакт та змінений розпорядок дня. Учні в умовах війни можуть переживати страх, тривогу та стрес через військові дії. Психологічна підтримка стає важливою складовою навчання. Усі ці фактори свідчать про необхідність адаптації освітніх систем до нових реалій та розвитку навичок вчителів та учнів у сфері онлайн-освіти. В наведеній табл. 1.1. ми пропонуємо розглянути деталі цих форм навчання:

Таблиця 1.1.

Форми навчання до і після воєнного стану

Традиційне навчання	Навчання під час пандемії COVID-19	Навчання під час війни
Форма навчання		
Учні та вчителі фізично присутні в класних кімнатах.	Учні та вчителі переходять на дистанційне навчання через закриття шкіл.	Навчання обмежене або перерване через небезпеку бойових дій.
Організація навчання		
Викладання за звичайною програмою з використанням традиційних методів.	Використання онлайн-платформ та віртуальних ресурсів для забезпечення навчального процесу.	В умовах війни складно забезпечити нормальний навчальний процес.
Соціальна взаємодія		
Учні взаємодіють одне з одним та вчителями без обмежень.	Обмежена особиста взаємодія між учнями та вчителями.	Учні та вчителі знаходяться під психологічним навантаженням та стресом через загрозу безпеці.
Ресурси		
Загальні ресурси та матеріали доступні без значних перешкод	Необхідність забезпечити доступ до комп'ютерів та Інтернету, щоб здійснити дистанційне навчання.	Важливо забезпечити безпеку учнів та вчителів.
Недоліки		
Вона може бути обмеженою у випадках, коли важко забезпечити доступ до освіти, та не завжди враховувати індивідуальні потреби учнів.	Існують проблеми з доступністю до технічних засобів, нерівності в доступі до освіти та втрата фізичного контакту з однолітками та вчителями.	Війна призводить до обмежень у доступі до освіти, існує ризик для безпеки учасників навчання.
Переваги		
Традиційна форма навчання сприяє глибокому розумінню тем та предметів вивчення, розвиває соціальні навички та	Дистанційне навчання дозволяє забезпечити безпеку учасників навчального процесу. Може бути більш гнучким та	Навчання під час війни допомагає забезпечити доступ до освіти навіть у небезпечних умовах, також може

дисципліну.	дозволяти учням навчатися на відстані.	виховувати дисципліну та стійкість серед учнів.
-------------	--	---

Аналізуючи та порівнюючи форми навчання можна зробити висновок: традиційна форма навчання є важливою складовою освіти і має свої переваги та недоліки, особливо в умовах змін у світі освіти та технологічного розвитку. Викликає необхідність для удосконалення системи екстреного навчання та реагування на надзвичайні ситуації. Важливо зазначити, що пандемія спонукала освітні системи вдосконалити дистанційне навчання, вона підготувала систему освіти до повномасштабного вторгнення і залишиться важливою складовою освіти навіть після завершення війни.

1.3. Проблеми комунікації педагогів з вихованцями та батьками під час навчання в умовах війни

З 2022 навчального року українські діти опинилися в ситуації, коли їм довелося навчатися в умовах воєнного стану. За даними Міністерства освіти і науки України станом на середину листопада, 7 764 школи функціонують в традиційних та змішаних форматах, в той час як 5 160 шкіл працюють у дистанційному режимі. Громадська спілка «Освіторія» провела опитування серед батьків, спільно з національною кампанією «Спільно до навчання», щоб дізнатися, як пройшов навчальний рік у їхній родині. Отримано 581 відповідь, включаючи 12% від батьків, які зараз знаходяться за кордоном. Це дало змогу нам дізнатися більше про те, як діти адаптувалися до нових форм навчання, як вони спілкувалися з вчителями та які були стурбованість і недоліки, відзначені батьками українських школярів.

За результатами опитування виявилось, що майже половина батьків (48%) обрали для своїх дітей онлайн-навчання. Інша частина респондентів (38%) віддали перевагу очній формі навчання. Треба відзначити, що вибір форми навчання не завжди базувався на особистих бажаннях батьків. Деякі

діти змушені були навчатися дистанційно через переїзд в інший регіон або за кордон. Також не всі українські школи мають укриття та не можуть забезпечити очне навчання. Загалом, більша кількість батьків вказали, що їм та дітям вдалось адаптуватись до обраної форми навчання (79,3%). Проте є ті, кому довелося стикається з труднощами (4,1%), переважно серед дітей, які навчаються онлайн. Батьки відзначають проблеми, пов'язані з недостатньою самостійністю та організованістю дітей під час онлайн-навчання. Деяким дітям потрібний більший контроль із боку батьків під час онлайн-уроків та виконання домашніх завдань. Проте, батьки працюючи, не завжди можуть приділити на це достатньо часу. Особливо ця ситуація актуальна в умовах війни, де відповідальність за дітей часто покладається на матерів, оскільки багато батьків є мобілізованими.

У деяких родинях виникають технічні проблеми, які ускладнюють процес адаптації до онлайн-навчання. Наприклад, бракує пристроїв для всієї сім'ї, коли кілька школярів потребують доступу до навчання в мережі. Чи коли один із батьків є вчителем і також проводить онлайн-уроки. Додатковим аспектом технічних труднощів є налаштування платформи, на якій проводяться дистанційні уроки. Дітям часто важко орієнтуватися на цій платформі самостійно, і батьки також можуть не мати необхідних навичок для надання допомоги. Є платформи, які стали популярними серед користувачів, наприклад Всеукраїнська школа онлайн, яку відвідали вже понад 2 мільйони користувачів. Як учні, так і вчителі успішно освоїли цю платформу. Сім'ям, які перебувають за кордоном, складно комбінувати місцеві і українські навчальні програми. Наприклад, шкільний графік у Великій Британії, Німеччині, Швеції досить насичений, і дітям важко вивчати українські предмети паралельно [37].

Також у ситуації навчання під час війни, у батьків виникало багато запитань до вчителів та адміністрації школи. Ці запитання стосуються правил безпеки у навчальних закладах, психоемоційного стану дітей під час уроків та особливостей проведення шкільних занять. Важлива комунікація між

батьками та педагогами не тільки в контексті навчального процесу, але і для надання своєчасної підтримки дітям у вирішенні їхніх психологічних проблем. За результатами опитування, проведеного серед респондентів, 84% виразили задоволення з якістю спілкування з адміністрацією школи та вчителями, тоді як решта 16% висловили бажання покращити рівень взаємодії з педагогами. Батьки підкреслили, що деякі питання стосуються недостатньої уваги до учнів, які навчаються дистанційно чи за сімейною формою. Вони бажають більше особистого контакту з класними керівниками та вчителями, щоб краще оцінювати академічний рівень своєї дитини та надавати їй підтримку в навчанні. З питань безпеки включає не лише заходи під час повітряної тривоги, але також аспекти мінної безпеки та збереження інформаційної гігієни в умовах війни. За результатами опитування, 49% батьків вказали, що основну увагу приділяють безпеці своїх дітей під час навчання. Водночас 74,8% зазначили, що вони отримали вся необхідну інформацію щодо плану евакуації під час повітряних тривог та процедур, пов'язаних із пошуком укриття в школі.

Через складну ситуацію з безпекою, не завжди можна забезпечити повне дотримання навчальної програми в класах. Головний пріоритет для педагогів і батьків - це забезпечити безпеку дітей під час повітряної тривоги і підтримати їхнє фізичне та психічне самопочуття [38]. Це може призвести до відставання деяких дітей у навчанні. На згадку, 23% батьків серед опитаних найбільше турбуються про рівень знань своєї дитини. Батьки вказують, що діти можуть потребувати допомоги у навчанні. Проте через зайнятість батьків на роботі, вони не завжди можуть забезпечити цю підтримку. Також батьки очікують більшої підтримки від вчителів щодо засвоєння навчального матеріалу дітьми.

Ментальний стан дітей турбує 26% батьків, з яких 57% відзначають, що вони помітили зміни в психоемоційному стані своєї дитини, але тепер він стабілізувався. У 25% батьків зафіксовано погіршення ментального стану їхніх дітей. Деякі батьки зауважують, що психоемоційний стан дитини

залежить від обставин: таких як обстріли чи звуки сирени. Діти, які були змушені переїхати, відчувають сум за домом та рідними, і це також впливає на їхній психологічний стан. Надання психологічної підтримки учням стає все важливішою складовою шкільного життя [39]. Адже при поганому психоемоційному стані дитина не може ефективно навчатися та взаємодіяти з однолітками. Дитячі психологи розробили різноманітні матеріали, включаючи практики, ігри та вправи для вчителів, щоб надати належну психологічну підтримку своїм учням. За результатами опитування, 62% батьків задоволені рівнем психосоціальної підтримки, яку надає школа для їхніх дітей, а 26% вважають, що цей рівень недостатній. Ще 12% вважають, що дитина взагалі не отримує психосоціальну підтримку у школі.

Для того щоб вирішити ці питання науковці почали активно працювати над проблемами у галузі психологічного супроводу учнів у воєнний період, адаптації до стресових ситуацій та розвитку методів виховання в умовах конфлікту. А саме: Борис Гриценко психолог і педагог, який спеціалізується на питаннях психологічної підтримки дітей та підлітків у стресових ситуаціях. Він досліджує психологічні аспекти адаптації до воєнного конфлікту та розробляє програми для класних керівників та батьків щодо роботи з дітьми. Оксана Лисенко спеціаліст з психології стресу та травматичних подій. Вона досліджує вплив війни на психічне здоров'я дітей та розробляє методи психологічної підтримки для шкільних психологів. Наталія Шевченко педагог та психолог, вона вивчає питання розвитку соціальних навичок та емоційного інтелекту в учнів у воєнний період. Вона розробляє програми для шкіл з метою покращення адаптації та сприяння психологічному благополуччю учнів. Іван Петренко спеціаліст з педагогіки та конфліктології, який досліджує методи виховання, спрямовані на розвиток міжособистісних відносин учнів у воєнний період.

Це лише кілька прикладів вчених, які займаються дослідженнями в цій галузі. Важливо враховувати, що такі дослідження вимагають міждисциплінарного підходу та співпраці з педагогами, психологами,

соціологами та іншими фахівцями, щоб розробити комплексні програми та підходи до підтримки та батьків дітей у воєнний час.

РОЗДІЛ 2. Експериментальні дослідження особливостей організації роботи з батьками в умовах воєнного стану

2.1. Дидактичні моделі партнерської взаємодії в реаліях сьогодення

У зв'язку зі збереженням пріоритету безпеки учасників освітнього процесу під час військових подій, Міністерство освіти і науки України розробило чотири моделі організації освіти в залежності від місця перебування осіб, що навчаються:

Перша модель. Учні, які перебувають на безпечній території України, можуть отримувати освіту за різними формами, включаючи очну, дистанційну, сімейну, екстернатну форми навчання або змішаний формат, який комбінує очну та дистанційну освіту. Вчителі можуть надавати очні уроки відповідно до звичайного розкладу занять, забезпечуючи належні умови для навчання в навчальних закладах. Для дистанційної форми навчання, вчителі повинні створювати та надавати онлайн-ресурси та завдання для учнів, відповідаючи навчальній програмі. При сімейній та екстернатній формі навчання вчителі можуть підтримувати батьків та учнів, надаючи консультації та організовуючи оцінювання. Вчителі можуть підтримувати зв'язок з батьками через різні засоби спілкування, такі як електронна пошта, телефонні дзвінки, відеоконференції тощо, щоб інформувати їх про навчальний процес та будь-які зміни. Важливо вести відкриту лінію комунікації з батьками, слухати їхні побажання та зворотний зв'язок, а також надавати поради щодо допомоги учням вдома.

Друга модель. Учні, які є внутрішньо переміщеними особами, мають можливість отримувати освіту на безпечній території за різними формами навчання, включаючи очну, дистанційну, сімейну, екстернатну та змішаний формат. Вчителі повинні враховувати нове місце проживання учнів та, за потреби, допомагати їм впоратися з переходом до нового навчального закладу. Дистанційна та сімейна форми навчання можуть потребувати більше

індивідуальної підтримки вчителів, які надають пояснення та завдання відповідно до потреб кожного учня. Вчителі повинні бути готові співпрацювати з батьками та учнями, які можуть змінювати своє місце проживання. Це може включати в себе організацію переведення учнів до нових навчальних закладів. Вчителі та батьки можуть спільно розробляти плани навчання та обговорювати питання, пов'язані з адаптацією дітей до нового навчального середовища.

Третя модель. Учні, які перебувають за кордоном, можуть навчатися в закладах освіти країни перебування або в українських школах з використанням технологій дистанційного навчання. Вони також можуть здобувати освіту дистанційно в своєму закладі освіти або в інших українських школах, а також в системі екстернату за дистанційною формою на окремих предметах. Вчителі, які працюють з учнями за кордоном, повинні забезпечувати навчання відповідно до програми, враховуючи різницю в часових поясах і можливості навчання в інших країнах. Для учнів, які навчаються в українських школах за кордоном, вчителі можуть використовувати технології дистанційного навчання, щоб надавати доступ до навчальних матеріалів та оцінювання. Вчителі, які працюють з учнями, що знаходяться за кордоном, можуть співпрацювати з батьками для забезпечення доступу до навчальних матеріалів та інструкцій для дітей. Батьки можуть бути активними посередниками між вчителями та учнями, допомагаючи у вирішенні технічних або організаційних питань.

Четверта модель. Учні, які знаходяться в зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, вони можуть отримувати освіту в дистанційному форматі у закладах освіти на контрольованій території, екстернатному форматі в будь-якому закладі на безпечній території, а також сімейним чи дистанційним екстернатом на підконтрольній території України. Вчителі, що надають дистанційне навчання, повинні створювати доступні онлайн-уроки та завдання для учнів, які можуть бути вдома або в інших безпечних місцях. Умови для навчання у зоні конфлікту можуть бути

незвичайними, тож вчителі мають стежити за психологічним станом учнів та враховувати їхні потреби у підтримці та допомозі. Вчителі повинні співпрацювати з батьками та дітьми, які перебувають у небезпечних зонах, для забезпечення доступу до безпечних уроків та навчальних ресурсів. Батьки можуть допомагати вчителям розуміти особливі обставини та потреби дітей, які навчаються в умовах конфлікту, і надавати підтримку в організації навчання в укриттях.

У всіх цих моделях навчання важливо підтримувати відкритий та плідний обмін інформацією між вчителями та батьками, щоб забезпечити безпеку та якісне навчання учнів в умовах війни. Важливо відзначити, що в офлайн-режимі освіта проводиться лише в загальноосвітніх закладах середньої освіти, які мають відповідати паспорту безпеки, мати укриття для всіх учасників освітнього. Кількість учасників освітнього процесу, які можуть знаходитися в закладі одночасно, повинна відповідати місткості укриття відповідно до паспорта безпеки. Вчителі повинні бути готові адаптувати свої підходи до навчання відповідно до конкретної ситуації та потреб учнів, забезпечуючи якісну освіту та психологічну підтримку в умовах війни.

При організації освітнього процесу в очному або змішаному режимі, важливо забезпечити негайне припинення навчання в приміщенні навчального закладу при активації сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення [44]. У таких випадках необхідно організувати безпечне переміщення учасників навчального процесу до споруд цивільного захисту і забезпечити їх перебування там до скасування сигналу тривоги. В окремих випадках може бути розглянута можливість продовження навчання в укритті, а після припинення тривоги, поновлення навчального процесу з урахуванням відповідних корекцій. Особливу увагу слід звертати на створення комфортних умов для перебування в укритті, включаючи доступ до питної води, необхідних предметів першої необхідності для дітей. Важливо приділяти увагу запобіганню можливої психологічної травми у дітей та

створенню комфортного, інклюзивного та розвиваючого освітнього середовища. Для цього слід здійснювати заходи, спрямовані на запобігання психологічного травмування та підтримку розвитку учнів [43]. Важливо відзначити, що формат навчання може змінюватися протягом навчального року в залежності від безпечної ситуації в конкретних населених пунктах.

Ми зацікавилися питанням, яким моделям навчання надають перевагу батьки. Нами було розроблено анкету для батьків «Робота вчителів з батьками під час воєнного стану». Базою опитування став Таврійський ліцеї №2, місто Херсон. В опитуванні взяли участь батьки та вчителі 1, 2, 3, 4 класів. В ході обробки результатів маємо такі дані.

На сьогоднішній момент де знаходиться ваша родина?

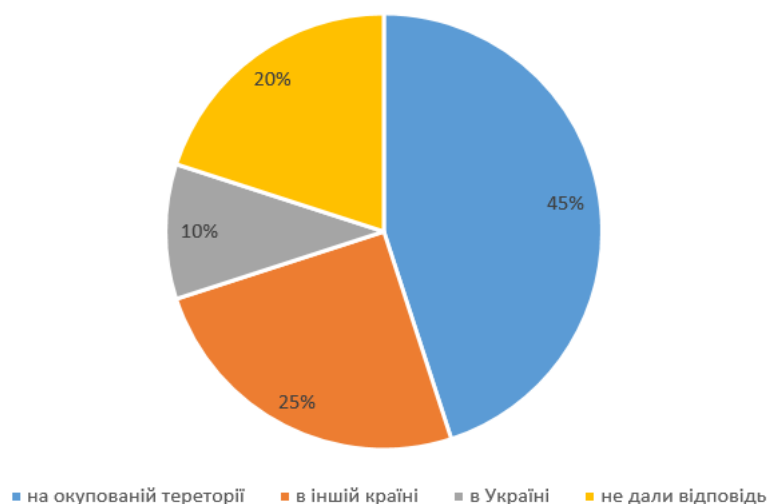

Рис. 2.1 - Результати відповідей на перше питання (%)

Результати першого питання дозволяє нам зробити висновок, що переважна більшість родин 45%, має четверту модель навчання, це пов'язано з тим, що більшість батьків не мали змоги переїхати на контрольовану територію. А це є великим відлунням проблем, які будуть очікувати в освітньому процесі, бо батьки не завжди можуть ефективно пояснити матеріал через обмежену обізнаність в шкільній програмі. Крім того, можемо побачити, що 25% батьків надають перевагу третій моделі навчання. Є частина батьків та дітей 20% з якими не має зв'язку, та 10% родин, які навчаються за другою моделлю навчання.

Рис. 2.2 - Результати відповідей на друге та третє питання (%)

Проаналізувавши відповіді на друге і третє питання прийшли до висновку, що 20% батьків не задовольняє робота вчителів в умовах воєнного стану. Таким чином ми бачимо, що 80% вчителі дотичні до того щоб рекомендувати батькам як підтримувати навчання дітей під час воєнного стану. 70% батьків вказали що на опрацювання матеріалу їм та дітям часу вистачає, а якщо виникають додаткові питання або потреби в поясненні вчитель надає свою допомогу, або надає доступ до онлайн-завдань, онлайн-уроків для кращого і більш ґрунтовного опрацювання матеріалу, але у 30% дітей не має можливість переглядати матеріали через проблеми зі світлом, якість інтернету та активні бойові дії.

При опитуванні вчителів стосовно психічного стану, статистика вказала, що українські вчителі наразі перебувають у стані перевантаження. 80% вчителів відзначили, що обсяг роботи та відповідальності зросли. За даними опитування, 54% педагогів виражають потребу у психологічній підтримці.

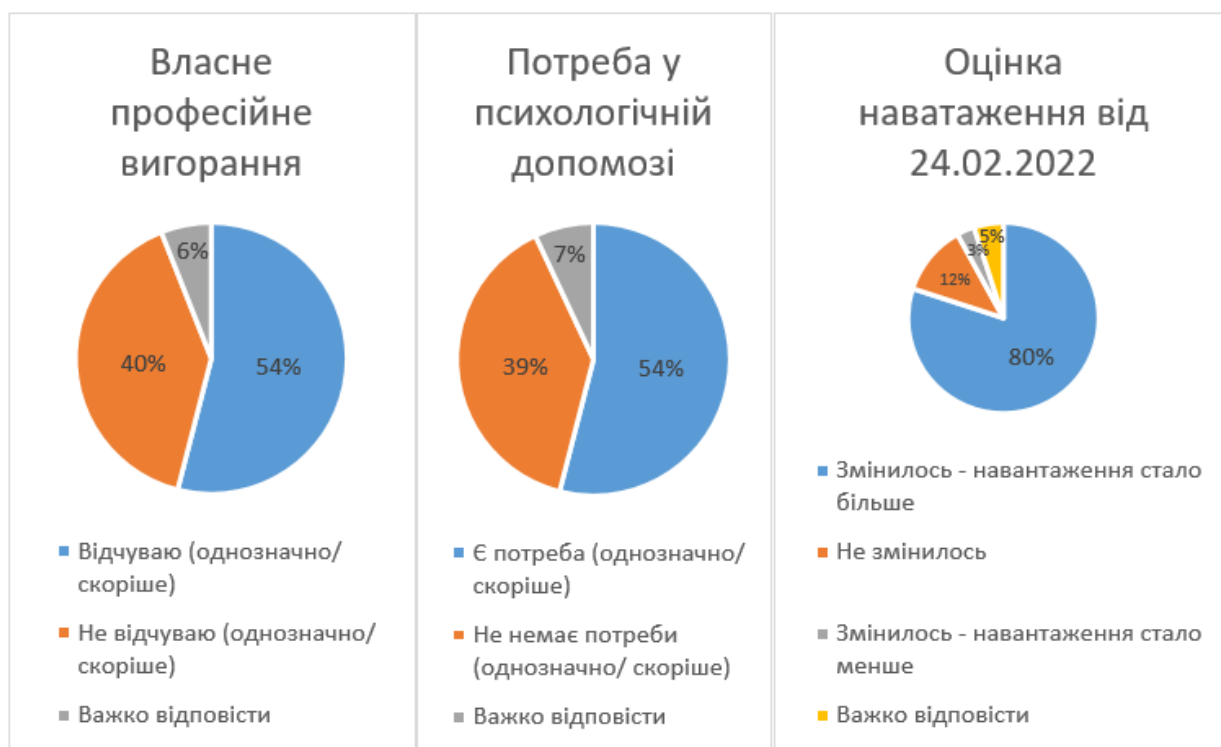

Рис. 2.3 - Результати відповідей вчителів на питання (%)

Перед повномасштабним вторгненням учителі обговорювали матеріальну, технічну та методичну підтримку, приділяючи мало уваги психічному здоров'ю. Проте зараз 54% вказують потребу психологічно-методичної підтримки. Можемо зробити висновок, що вчителі також потребують знань про те, як діяти в екстрених ситуаціях, зокрема, як надавати першу медичну та психологічну допомогу, а також розпізнавати ознаки стресу чи психологічної травми учнів.

Ми створили педагогічну модель, яка враховує взаємодію між батьками та вчителями в контексті умов сьогодення. Визначили основні цілі та способи досягнення цих цілей під час виконання завдань на віддаленому робочому місці. (рис. 2.4)

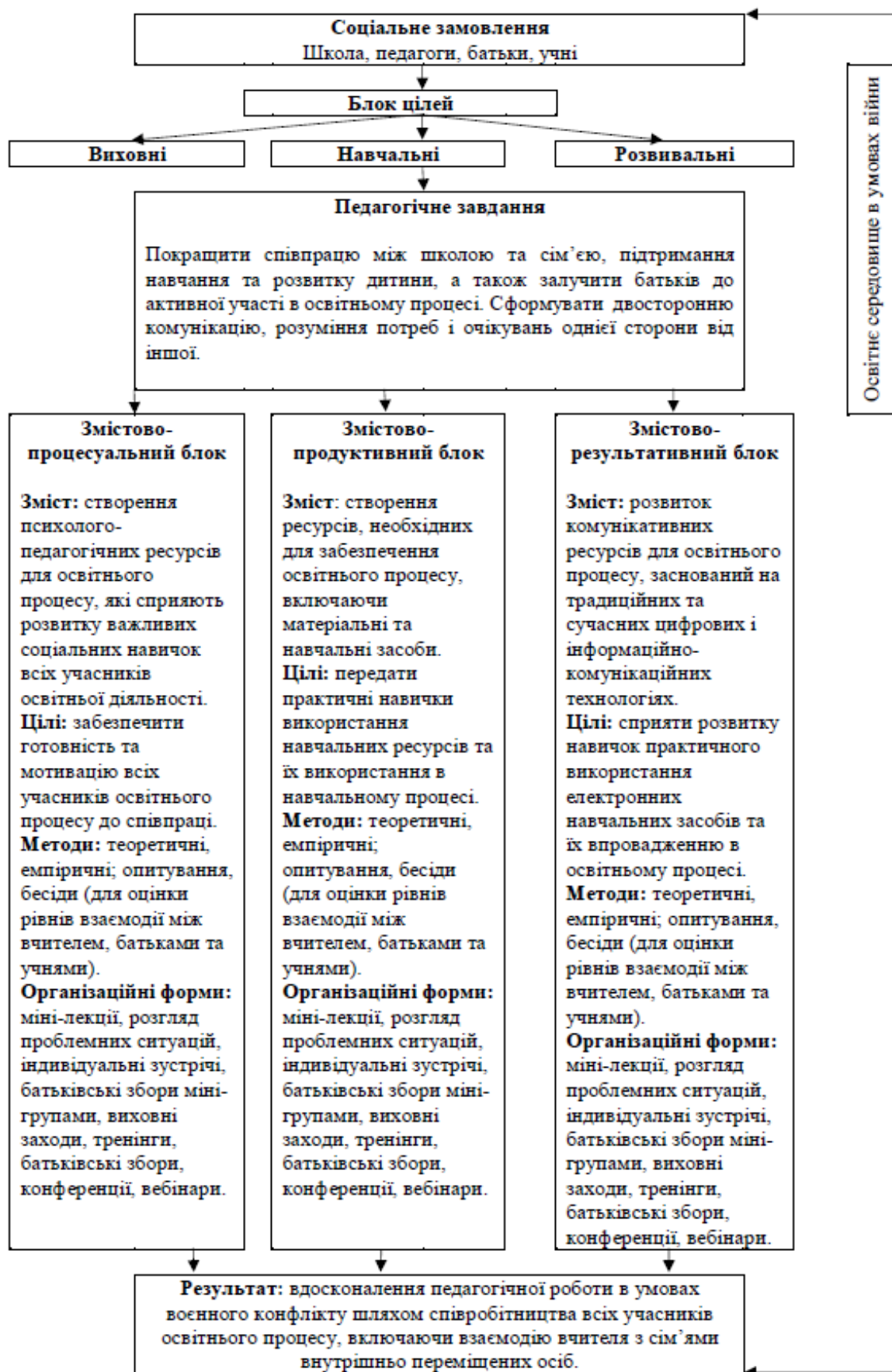

Рис. 2.4 - Дидактична модель партнерської взаємодії в умовах війни

Розроблена нами дидактична модель партнерської взаємодії в умовах воєнного стану орієнтована на покращення навчального процесу та психологічної підтримки учнів. Ця модель базується на співпраці всіх учасників освітнього процесу - вчителів, батьків та учнів, з метою забезпечення максимального розвитку та навчання в умовах конфлікту.

Змістово-процесуальний блок розробленого освітнього плану спрямований на створення психолого-педагогічних ресурсів для підтримки освітнього процесу в умовах воєнного стану і сприяння розвитку важливих соціальних навичок всіх учасників освітньої діяльності, включаючи вчителів, батьків і учнів. Зміст цього блоку передбачає створення психолого-педагогічних матеріалів і ресурсів, спрямованих на розвиток соціальних навичок. Це може включати в себе матеріали для вчителів, батьків та учнів, які допомагають розуміти важливість співпраці, взаєморозуміння та комунікації. Основною метою цього блоку є забезпечення готовності та мотивації всіх учасників освітнього процесу до співпраці. Це означає, що вчителі, батьки та учні повинні бути готові спільно працювати для досягнення спільних цілей. Для досягнення цих цілей використовуються різні методи, включаючи теоретичні і емпіричні. Опитування та бесіди використовуються для оцінки рівнів взаємодії між вчителем, батьками та учнями, що допомагає визначити потреби і пріоритети співпраці. Організація цього блоку включає різноманітні організаційні форми, такі як міні-лекції на теми «Вплив воєнного конфлікту на дітей: основні психологічні аспекти», «Як допомогти дитині подолати стрес і тривогу під час війни», «Підтримка власного емоційного здоров'я в умовах війни», «Роль батьків у формуванні стійкості дітей до стресу», розгляд проблемних ситуацій (групові обговорення конкретних ситуацій, які виникають у сім'ях під час війни, і пошук шляхів їх вирішення, аналіз випадків психологічного дистанціювання між батьками і дітьми та пошук способів зближення), індивідуальні зустрічі, психологічні консультації для батьків, які мають конкретні питання або проблеми, пов'язані з вихованням в умовах війни, батьківські збори в міні-

групах, організація зборів за інтересами, де батьки можуть обговорити певні аспекти виховання (наприклад, як говорити з дітьми про війну, як впоратися із страхом тощо), виховні заходи, проведення тематичних лекцій та групових дискусій на загальношкільних заходах для батьків, під час яких можна обговорити питання підтримки дітей та спільних дій, проведення тренінгів для батьків щодо розвитку навичок критичного мислення та здатності адаптуватися до змін, конференції та вебінари [42]. Ці форми допомагають вчителям, батькам і учням взаємодіяти та навчатися разом. Усі ці елементи спільно спрямовані на покращення співпраці та взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану, що сприяє покращенню якості освіти та психологічному благополуччю учнів.

Змістово-продуктивний блок цієї наукової роботи спрямований на створення та використання ресурсів, необхідних для забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного стану. Зміст цього блоку передбачає створення та використання матеріальних та навчальних ресурсів, які є необхідними для успішного освітнього процесу. Це включає в себе розробку навчальних матеріалів, методичних посібників, доступ до інформаційних технологій і інших ресурсів, які полегшують навчання та викладання. Головною метою цього блоку є передача практичних навичок використання навчальних ресурсів і їх застосування в навчальному процесі. Учасники освітнього процесу повинні бути готові та компетентні в користуванні різноманітними ресурсами для ефективного навчання та викладання [39]. Для досягнення цих цілей використовуються різні методи, включаючи теоретичні та емпіричні методи. Опитування та бесіди можуть використовуватися для оцінки рівнів взаємодії між вчителем, батьками та учнями щодо використання ресурсів. Цей блок робить акцент на важливості ресурсів для успішного освітнього процесу в умовах воєнного стану і надає учасникам навички їх використання, сприяючи покращенню якості освіти та підготовки до непередбачуваних ситуацій.

Змістово-результативний блок дидактичної моделі спрямований на розвиток комунікативних ресурсів для освітнього процесу, заснованих на традиційних і сучасних цифрових та інформаційно-комунікаційних технологіях. Зміст цього блоку передбачає розвиток комунікативних ресурсів, які використовуються для поліпшення освітнього процесу. Це включає в себе комунікацію за допомогою традиційних методів, таких як усна та письмова мова, а також сучасних цифрових та інформаційно-комунікаційних засобів, таких як відеоконференції та онлайн-платформи. Основною метою цього блоку є сприяти розвитку навичок практичного використання електронних навчальних засобів та їх впровадженню в освітньому процесі. Учасники освітнього процесу повинні бути готові та компетентні в користуванні різноманітними засобами комунікації для поліпшення якості навчання та взаємодії. Для досягнення цих цілей використовуються різні методи, опитування та бесіди можуть використовуватися для оцінки рівнів взаємодії між вчителем, батьками та учнями щодо використання комунікативних ресурсів [36]. Змістово-результативний блок спрямований на поліпшення комунікативних навичок та використання різних засобів комунікації для успішного освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Отже, розроблена дидактична модель партнерської взаємодії в умовах воєнного стану спрямована на покращення навчального процесу та психологічної підтримки учнів. Модель базується на співпраці вчителів, батьків та учнів для забезпечення максимального розвитку та навчання в умовах конфлікту. Усі блоки моделі спільно спрямовані на покращення співпраці та взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану, сприяючи покращенню якості освіти та психологічному благополуччю учнів.

2.2. Етапи емпіричного дослідження щодо роботи з батьками сімей вимушених переселенців

Емпіричне дослідження щодо змісту роботи педагога з сім'ями вимушених переселенців в умовах військової агресії та воєнного стану в Україні було проведено на базі Вінницького приватного наукового ліцею «Синкглобал». У дослідженні взяли участь батьки та діти 2 класу, 11 молодших школяра віком від 7 до 9 років, серед яких 1 дівчинка і 10 хлопчиків та 9 батьків, та діти 3 класу 7 молодших школяра віком від 8 до 10 років, серед яких 3 дівчинки і 4 хлопчиків та 6 батьків. 2 клас група А стала експериментальною (п=11), 3 клас група Б- контрольною (п=7). Зазначаємо, що в обох класах навчаються діти з внутрішньо переміщених сімей.

Дослідження проводилося поетапно протягом першого семестру 2022-2023 навчального року. Під час першого етапу ми аналізували теоретичні джерела з проблеми дослідження, комплексний аналіз ключових дифініцій, розробка діагностичного опитування. Під час другого етапу нами був організований констатувальний етап експерименту, це дозволило нам провести вхідну діагностику рівня педагогічних проблем у батьків, які виховують дітей в умовах війни та розробка дидактичної моделі роботи з батьками в умовах військового стану. На третьому етапі було впроваджено методичні рекомендації щодо організації роботи з сім'ями вимушених переселенців в сучасних умовах в Україні, після чого було проведено контрольну діагностику з метою визначення ефективності розробленої системи роботи з батьками.

Нами було обрані такі критерії такі як когнітивний та діяльнісний. Когнітивний критерій характеризувався такими показниками: знання про стрес, його вплив на організм та наслідки. А діяльнісний як поводитись в умовах стресу. Оцінка кожного критерію здійснювалася за допомогою присвоєння балів від 0 до 3, в залежності від оцінки інтенсивності і симптомів посттравматичного стресу:

- 0 балів- нормально рівень стресового переживання, непідвищений;
- 1 бал- помірний рівень стресового переживання, пов'язаного із травмою;
- 2 бали- підвищений рівень стресового переживання. Позитивний поріг тестування;
- 3 бали- високий рівень стресового переживання, пов'язаного із травмою.

Шляхом аналогії було визначено діяльнісний критерій, його показники (див. Додаток А), та кількісне оцінювання, що передбачало присудження балів від 0 до 3. Ці критерії та методи їх оцінювання дозволяють визначити рівень стресу та психологічної травми школярів.

Завдання для оцінювання психологічного на констатувальному етапі дослідження представлені на рис.2.5 За кількісним аналізом результатів виявлено, що в обох групах підвищений рівень стресового переживання.

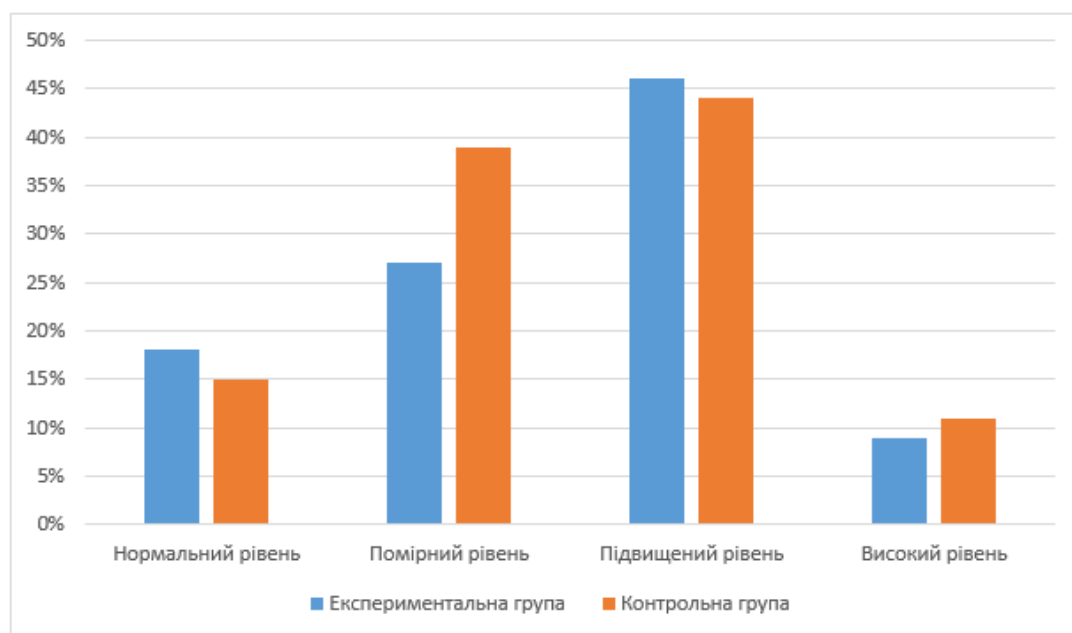

Рис. 2.5 - Узагальнені результати проміжного контролю (%)

В результатів констатувального дослідження ми провели частотний аналіз емпіричних даних в експериментальній та контрольній групах, який представлений. Результати частотного аналізу вказують, що в експериментальній групі 9% здобувачів освіти мають високий рівень

стресового переживання, а 46% - підвищений рівень. У 27% дітей помірний рівень стресового переживання, та 18% нормального рівня. У контрольній групі результати мають незначні коливання: 11% - здобувачів освіти високий рівень стресового переживання, 44% - підвищений рівень, 39% дітей помірний рівень, та 15% нормального рівня.

За період першого семестру 2022-2023 навчального року ми надали:

інфоресурси для батьків на теми: «Як підтримати дітей в цей непростий час війни», «Як говорити з дітьми про війну», «Як потурбуватися про себе», «Як підтримати дітей, коли довелося переїхати через війну», «Як підтримати дитину, якщо її рідні на війні», «Як допомогти дітям та молоді, коли вони пережили психотравмуючу подію на війні», «Як підтримати дитину, якщо її рідні зазнали поранення на війні», «Як підтримати дітей, коли вони втратили рідних на війні», «Як допомогти дитині, коли вона пережила психотравмуючу подію», «Як допомогти дитині пережити втрату (путівник для батьків)»; пости та інтерв'ю в часи війни: «Психологічна стійкість в часи війни: індивідуальний та національний вибір», «Високоточна зброя Воїнів Світла», «Перебувати у Світлі - і тримати Стрій!», «Психологічна стійкість подібна до м'язів: тренуєш їх правильно - вони ростуть (інтерв'ю)»; провели техніки самопомоги: «Сейф», «Безпечне місце», «Заземлення»; надали доступ до онлайн вебінарів: «Психологічна допомога дітям, що пережили психотравмуючі події на війні (Олег Романчук)», «Як допомогти дітям пережити втрату рідних на війні? (Олег Романчук)», «Перша психологічна допомога (Галина Нетлюх)», «Як допомогти дітям пройти крізь виклики війни? (Олег Романчук)»; висвітлили інфоресурси для дітей: «Зустріч з героєм (казка)», «Герої теж плачуть (казка)», «Велика подорож, великі почуття»; провели індивідуальні зустрічі з батьками. досліджувальної гіпотези. Початковий етап включав в себе створення системи роботи з батьками, який включав систематизацію і презентацію інформації про покращення психологічного стану дітей з метою покращення рівня навчання. Учні також провели групових технік.

Сім'ї, які опинилися в умовах війни, відрізняються від звичайних сімей тим, що їх стикаються зі значним психологічним стресом і надзвичайною кількістю напружених ситуацій. Вони часто переосмислюють свої цінності і пріоритети, приділяючи найбільшу увагу аспектам безпеки і виживання. Війна може призвести до розлучень у сім'ях, що створює додатковий стрес та небезпеку. Втрати, які зазнають члени сім'ї через війну, впливають на їх психологічний стан. Надмірний стрес та обмежені ресурси можуть призвести до напружених стосунків і конфліктів, включаючи суперечки стосовно доступу до ресурсів і рішень щодо безпеки. Умови війни також вимагають від людей швидкої адаптації до непередбачуваних змін в навколишньому середовищі. Це може включати різкі переміщення, зміни умов житла, роботи та навчання дітей. Під такими умовами сім'ям часто потрібна додаткова підтримка та допомога, яку можуть надати гуманітарні організації, спеціалізовані служби або інші люди, які опинилися в подібній ситуації. Сім'ї також навчаються новим навичкам, пов'язаним із виживанням і адаптацією до складних умов. Усі ці фактори мають негативний вплив на внутрішню динаміку взаємодії між батьками та дітьми у сім'ях під час війни.

З одного боку, сім'я, яка опинилася у вимушеному переселенні, - це сім'я, що змушена покинути своє звичне місце проживання та переїхати в інший регіон або країну через надзвичайні обставини, такі як війна, конфлікт, природні катастрофи, політичне переслідування або інші загрози для їхньої безпеки та життя. Однак вони не завжди мають належні знання про особливості виховання дітей, їх вікові та індивідуальні особливості. У багатьох випадках вони здійснюють процес виховання у сім'ї без структурованих підходів. Ці сім'ї можуть виявлятися не готовими регулювати суперечності між тимчасовими цінностями та правилами конкретного історичного контексту. В результаті вони можуть не мати можливості надати своїм дітям захист від агресивного впливу інформації та прийняття невірних ідеалів.

Враховуючи сучасні тенденції у розвитку сімей та надання педагогічної підтримки сім'ям, зокрема в розробці методів залучення батьків до співпраці на засадах партнерства, ми визначили наступні головні напрями:

- Інформаційна насиченість: Ми надали батькам можливість отримати розширену інформацію про важливість виховного впливу сім'ї та її роль у вихованні дітей. Ця інформація включала в себе глибоке розуміння виховання дітей, особливості розвитку особистості на різних етапах дитинства, а також можливість обміну досвідом і розгляду питань, пов'язаних з їхніми взаємодіями з дітьми та оточуючими.
- Психологічна підтримка: Ми надали психологічну допомогу батькам у вирішенні їхніх проблем у відносинах з дітьми та навколишнім середовищем, сприяючи розвитку їхньої самосвідомості та навичок відповідального батьківства. Всі ці заходи спрямовані на загальний розвиток батьків.
- Активна та креативна спрямованість: Ми підтримували та посилювали активність, самостійність та взаємну відповідальність батьків у вирішенні наявних проблем, пов'язаних з вихованням дітей.

Для співпраці з батьками ми використовували теоретичну базу для формування змісту та вибору методів і форм технології, які ґрунтувалися на таких методологічних принципах:

- Принцип гуманізації: Врахування інтересів та потреб всіх учасників взаємодії, включаючи батьків, вчителів, психологів і соціальних педагогів. Визнання батьків як партнерів та союзників учителів і прийняття їхнього досвіду та проблем у вихованні дітей.
- Принцип особистісної орієнтованості: Наголошення на повазі до кожної особистості, розвитку її позитивних якостей та гідності. Створення умов для особистісного розвитку та самопізнання учасників, включаючи визначення власних можливостей і цілей.

- Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії: Підтримка розуміння дитини як головного суб'єкта виховання та спрямованість на створення рівноправних відносин між учасниками виховного процесу, такими як вчителі, батьки і діти.
- Принцип цілеспрямованості та цілісності: Орієнтація на досягнення чітко визначених цілей виховної роботи та врахування комплексного впливу педагогічних заходів на учасників взаємодії.
- Принцип співпраці та партнерства: Визнання активної ролі батьків як учасників, а не об'єктів педагогічної системи. Врахування їхніх знань і особистих якостей для формування оптимальних відносин з ними та заохочення їхнього внеску у виховну діяльність школи.
- Принцип превентивності: Запобігання негативним проявам у поведінці дорослих і дітей, вироблення у них поведінкових табу та готовності вирішувати конфлікти мирним способом.

Для підвищення виховного потенціалу батьків із сім'ями, які не були готові до значних змін у своєму житті, під час моєї роботи у Вінницькому приватному науковому ліцеї «Синкглобал» ми провели індивідуальну роботу з батьками учнів 2-го класу. Ця робота включала такі аспекти:

- Аспект ціннісної та гуманної спрямованості: цей аспект охоплював психологічний клімат у сім'ї, спільні цінності, сприйняття дитини, а також аспекти любові та довіри в їхніх взаєминах.
- Аспект комунікаційного та емоційного спілкування: цей аспект враховував стиль спілкування та методи виховання в родині.
- Компетентнісний аспект: це включало рівень знань, почуттів та дій батьків у сфері виховання дітей.

- Організаційно-діяльнісний аспект: цей аспект охоплював організацію сімейного дозвілля, самоорганізацію та спільну діяльність членів сім'ї.

Аналізуючи наукову літературу, спрямовану на співпрацю вчителів з батьками вимушених переселенців та враховуючи ефективність її практичного застосування, ми виділили такі форми взаємодії з батьками: інформаційні бюлетені, що розсилаються щотижня (в яких міститься інформація про всі події та заходи, в яких беруть участь діти), зустрічі з групами батьків для планування волонтерських заходів для класу чи школи, обмін книгами між батьками та вчителями, які стосуються цікавих підходів до навчання та виховання дітей.

Ці форми взаємодії сприяють покращенню спільної діяльності між вчителями та батьками та сприяють успішному навчанню та вихованню дітей в умовах вимушеного переселення. Проводячи роботу з батьками найбільш вдалими методами співпраці з сім'ями є ті, що ґрунтуються на діалозі, є рефлексивними та емоційно насиченими. Ці результати ми отримали під час повторного опитування батьків після проведеної роботи. Результати можна побачити на діаграмі рис.2.6.

Рис. 2.6 - Результати відповідей батьків на питання (%)

Наприклад, при поясненні батькам мети та правил гри, вони збираються разом за круглим столом або на килимі. Кожен учасник отримує

аркуш паперу та фарби або олівці для творчості. Вони запрошуються намалювати або написати представлення свого «ідеального світу». Діти і дорослі обмінюються своїми мріями, бажаннями та цінностями через малюнки або слова. Після того, як кожен закінчує свій «ідеальний світ», учасники обговорюють свої творіння. Вони можуть ставити одне одному питання про те, що вони відобразили на малюнках або написали, і висловлювати свої думки та почуття. Після гри запитують учасників, як вони себе почувають, які емоції вони відчули, і чи змінило це їхнє сприйняття одне одного. Важливо зазначити, що це спілкування, яке має ігровий компонент та включає різноманітний інформаційний зміст відповідно до визначених цілей. Для досягнення цих цілей використовуються різні технології спілкування, такі як практичні методи вирішення сімейних виховних проблем, обговорення, метод «фокус-груп», аверсивна терапія, метод вікарного навчання та інші. Важливо відзначити, що як педагоги, так і соціальні працівники не були готові до цієї роботи, окрім неготовності батьків.

Окрім традиційних методів, таких як міні-лекції та бесіди, для поліпшення виховного потенціалу батьків із сімей вимушених переселенців на практиці ми використовували різні підходи. Серед них були профілактичні індивідуальні зустрічі, обговорення конкретних ситуацій, практичні вправи, психологічні сесії, різні форми дискусій, творчі завдання, ігрові активності, розгляд проблемних ситуацій, інтерактивні лекції, обговорення питань інформації, а також взаємне спілкування через електронну пошту. Ці методи дали помітні результати, які виявилися в покращенні виховної роботи батьків. Батьки підвищили рівень знань та навичок у вихованні дітей. Для сприяння рефлексії в групі та створення умов для самостійного дослідження та коригування своєї поведінки був впроваджений рефлексивний тренінг. Цей тренінг спрямований на підвищення виховного потенціалу батьків, допомагаючи їм розвивати

навички побудови конструктивних відносин з дітьми на основі принципів гуманізму та взаємодопомоги [28].

Під час проведення рефлексивного тренінгу для батьків дітей молодшого шкільного віку ми використовували різні стратегії і методи. Серед них були діалогічні спілкування, використання інформаційних технологій, різноманітні активні та ігрові вправи. Ми також застосовували методи для керування негативними емоціями, такі як «активне слухання дитини» і метод «Я повідомлення». У наших тренінгах велика увага приділялася груповим дискусіям. Крім того, ми використовували методи для розв'язання проблемних ситуацій та сприяння позитивному та конструктивному підходу у вирішенні конфліктів.

На етапі формування дослідження ми провели контрольну діагностику в обох групах за опитувальником. Для порівняння результатів контрольного дослідження ми виконали частотний аналіз емпіричних даних, на основі отриманих даних констатуючої та контрольної діагностики, ми побудували порівняльну діаграму на рис.2.7.

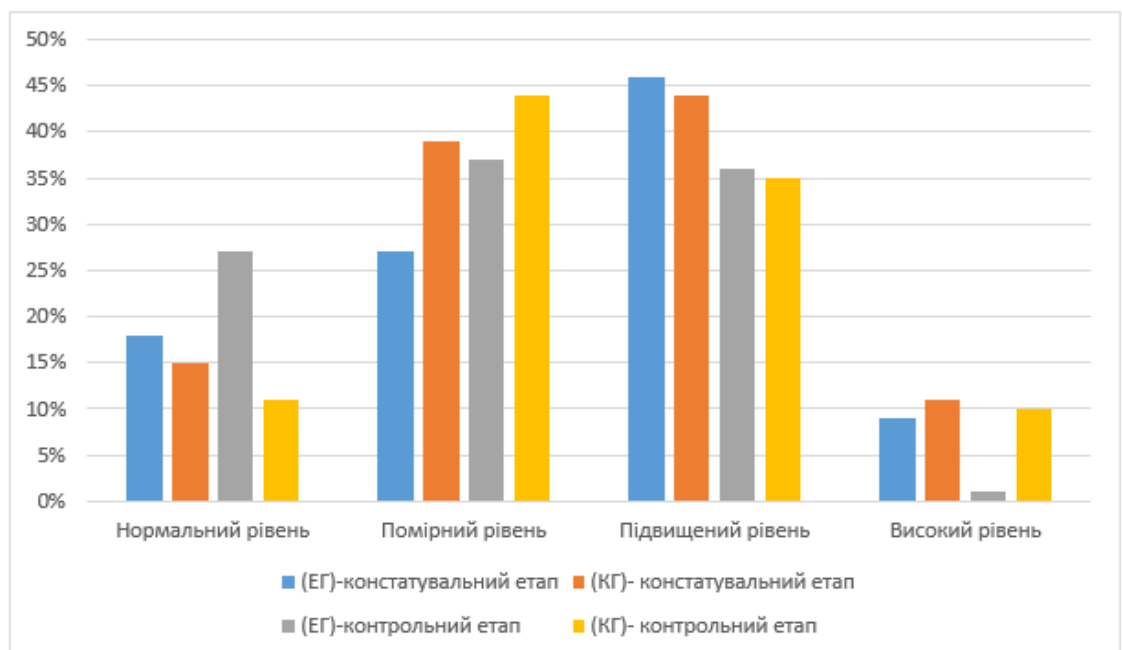

Рис. 2.7 - Порівняльний аналіз рівнів тривожності учнів

Порівняно з контрольною групою, високий рівень стресового переживання знизився на 9%, підвищений рівень тривожності теж знизився

на 10%, помірний рівень збільшився на 10%, нормальний рівень збільшився на 9%.

Оскільки на початку експерименту стани експериментальної та контрольної груп суттєво не відрізнялись, але після завершення експерименту вони виявили різницю, можемо зробити висновок, що позитивні зміни в експериментальній групі були викликані застосуванням експериментальної методики навчання. А саме методи роботи з батьками залишаються важливим етапом у взаємодії, оскільки педагоги розширюють досвід роботи з батьками, використовуючи нові та різноманітні методи діагностики та способи передачі інформації, тим самим рнижують високий та підвищений рівень тривожності дітей. Під час розробки системи роботи класного керівника для підвищення виховного потенціалу батьків із сімей вимушених переселенців враховувалася складність залучення батьків до взаємодії і необхідність розвитку їхньої мотивації для підвищення рівня педагогічної культури.

2.3. Методичні рекомендації сім'ям, які опинилися в ситуації вимушеного переселення

Однією з важливих пріоритетів школи є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які стикаються з наслідками російської воєнної агресії. Сучасному суспільству потрібна більша психологічна підтримка та допомога, ніж будь-коли раніше. Психічний стан та психічне здоров'я в умовах військових конфліктів стають дуже важливими аспектами. Багато людей відчувають виснаження, спустошення, втому, а також переживають тривогу й паніку. Ми розробили рекомендації та надали корисні поради про те, як контролювати себе в кризових ситуаціях і як допомагати учасникам освітнього процесу підтримувати своє психічне здоров'я в надзвичайних умовах.

На основі нашого досвіду роботи з батьками дітей шкільного віку відзначається, що батьки переживають значний рівень стресу, розгубленості і

відчуття недостатньої підготовки щодо різних ситуацій. Вони несуть відповідальність за долю своєї дитини як у мирний, так і у складний період. Це обумовлено загрозою, яка існує безперервно внаслідок можливих ракетних атак, включаючи випадки, коли атаки сталися навіть після скасування тривоги.

На жаль, наукових досліджень щодо поведінки дорослих та їх здатності допомагати дітям під час сучасних воєнних конфліктів майже не існує. Однак існують загальні рекомендації сучасних психологів щодо профілактики панічних станів, способів самозбереження в ситуаціях тривоги, а також ролі практичної психології в цей період. Сучасні практикуючі психологи надають ефективні поради щодо управління ситуацією та взаємодії дітей і батьків в умовах подібних кризових ситуацій.

Ці питання детально вивчалися у наукових дослідженнях таких авторів, як Бегези, Є. Калюжна, Г. Пріб, Н. Шептан, С. Ройз і інші. В.Г. Панок вказує, що в умовах, схожих на сьогоднішні, особливу вагу мають практичні рекомендації, спрямовані на підвищення саморегуляції особистості, зокрема батьків, та регулювання соціальної взаємодії між батьками та дітьми в умовах підвищеного ризику внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Це включає в себе «спеціальні оздоровчі налаштування, психопрофілактичні та гігієнічні заходи в вихованні дітей дошкільного та шкільного віку».

3. Стояновських настоює на тому, що батьки повинні бути в задовільному психічному та фізичному стані для надання психологічної підтримки своїй дитині. Щоб досягти цього, важливо дотримуватись конкретних рекомендацій. Відповідно до цих рекомендацій, батьки зможуть побудувати збалансовані та безпечні стосунки зі своєю дитиною та допомогти їй уникнути тривожних та стресових станів. До таких рекомендацій включають:

- Критичне ставлення до інформації та довіра тільки офіційним джерелам інформації.

- Розробка власного плану безпеки як для самих батьків, так і для їхніх дітей. Це включає в себе можливий переїзд до безпечного місця проживання, знання місця знаходження найближчого укриття та обрання предмета (наприклад, іграшки), який дитина вважає за безпечний.
- Розробка майбутніх планів і особистісного розвитку, спільно з дітьми. Існує безліч веб-сайтів, які пропонують концерти, екскурсії та ігри, які можна відвідувати у вільний час, сприяючи духовному розвитку і відволіканню від «важких думок про війну».
- Збереження почуття гумору. Навіть у ситуації війни важливо дозволити собі сміятися, жартувати і реагувати з посмішкою на речі, які справді смішні. Потрібно «дозволити собі жити» надалі, навіть під час війни.

Н. Шептан у своєму теоретичному дослідженні також наголошує на важливості дотримання певних рекомендацій для батьків, які можуть допомогти їм спілкуватися з дітьми під час стресових ситуацій, зокрема в період війни. Розглянемо деякі з цих рекомендацій більш детально. У важливі моменти ми часто сумніваємося, чи слід виявляти наші емоції перед дітьми. Автор підкреслює, що «бути трохи занепокоєним - це нормально.» Емоційні реакції, які ми спостерігаємо зараз в суспільстві, є цілком закономірними, оскільки «коли існує загроза життю, про яку попереджають у всьому світі, це не може не викликати реакцій.» Психологічний натиск, який спочиває на кожному з нас, майже «вмикає» наш рептильний мозок (мигдалевидне тіло - частина головного мозку, яка відповідає за виживання), і організм людини переходить у режим «боротьби або втечі». Запасання продуктами, підвищена подразливість та страх перед невідомим - це наслідок переживання стресу і кризової ситуації. Почуття тривоги та паніки в цьому контексті - це нормальна реакція на ненормальні події

Незважаючи на періодичні тривоги, намагайтесь створити спокійну атмосферу: тихе, затемнене приміщення з комфортною прохолодою сприяє

здоровому сну. Ввечері уникайте яскравого освітлення. Спробуйте обмежити використання електроніки, такої як телевізори, комп'ютери та смартфони в спальні, або, як мінімум, вимикайте їх за 30 хвилин до сну. Крім того, дотримуйтесь ваших звичайних ритуалів та важливих дій. Наприклад, випити ранкову каву, виконати молитву, або зустрітись онлайн з друзями дітей — це все може вас відновити.

Не потрібно змушувати дітей робити лише те, що ви хочете, краще давайте можливість відповідати на їхні інтереси, оскільки цей час для дітей вже важкий. Слухати дітей і враховувати їхні побажання дуже важливо. Не складайте розклад занять і не вимагайте їх виконувати послідовно. Дитина може бажати читати, а потім перейти до складання пазлів — давайте підтримувати її у цьому.

Під час періоду обмежень, пов'язаних із війною, батьки та інші члени родини повинні домовитися про те, хто буде доглядати за дитиною. Наприклад, батько може працювати, поки мама грається з дитиною, а потім мама може працювати, а батько проводити час із дітьми. Важливо розподілити обов'язки, оскільки для одного дорослого важко одночасно працювати та доглядати за дітьми.

Практичний психолог Л. Ендресен та С. Ройз діляться певними порадами, які вже були протестовані під час війни. Ми нагадуємо їх, оскільки вони є актуальними і ефективними таб. 2.1.

Таблиця 2.1

Поради для батьків під час війни

№	Поради
1	Зробіть тихіше гучність відеоматеріалів про війну. Нам важко уникати перегляду новин, але для дітей бажано, щоб вони не чули голосів коментаторів та ведучих, які розповідають про тривоги.
2	Якщо є повітряні кульки, дозвольте дитині подумати про свої страхи, вдихнути їх у кульку та залишити там. Потім дитина може розкришити кульку або залишити її цілою, написавши на ній свої страхи.
3	Не обмежуйте дітей в грі «війна». Це спосіб, яким вони намагаються виразити свої емоції. Нехай грають у «війну», стріляючи у ворогів, уявляючи себе переможцями і т. д.
4	Якщо дитина говорить, що вона боїться, дозвольте їй намалювати свої страхи, а потім розірвати або зім'яти малюнок і викинути його. Якщо є пластилін, дозвольте дитині створити та розчавити свої страхи. Підкреслюйте, що страх є нормальною реакцією на ненормальну ситуацію, і дорослі також можуть відчувати страх.
5	Дайте дитині можливість задавати питання про війну та висловлювати свої почуття. Слухайте їх уважно на рівні очей, це допомагає заспокоїти. Намагайтеся не розглядати події війни занадто детально, враховуючи вік дитини.
6	Завдайте дитині відповідальні завдання, такі як поливання квітів, приготування чаю для когось, контроль за вимкнутим світлом у порожніх кімнатах і т. д. Допомогаючи іншим, діти можуть відволікатися і заспокоюватися.

Батьки, занурені в несподівану турботу, іноді можуть не приділяти увагу своїм дітям, дивлячись крізь них або просто оминати їх поглядом. Такий байдужий підхід не сприяє підтримці емоційного зв'язку з дитиною. Важливо, щоб батьки були активно зацікавлені в своїх дітях. Дитині потрібен безпосередній та інтересний погляд батьків. Відводьте час і увагу, щоб дивитися дитині в очі, наче вглядаючись в її душу, і очікувати відповідь на свій погляд. Цей контакт через погляд може сказати дитині: «Я цікавлюся тобою. Як у тебе справи? Я поруч, готовий тобі допомогти». Не відмовляйте собі у речах, які приносять радість та задоволення. Це може бути навіть найдрібніша річ, така як малювання, читання, смаколики або розмова із близькою людиною. (Наприклад:, зображено на рисунку 6;, зображені на рисунку 7).

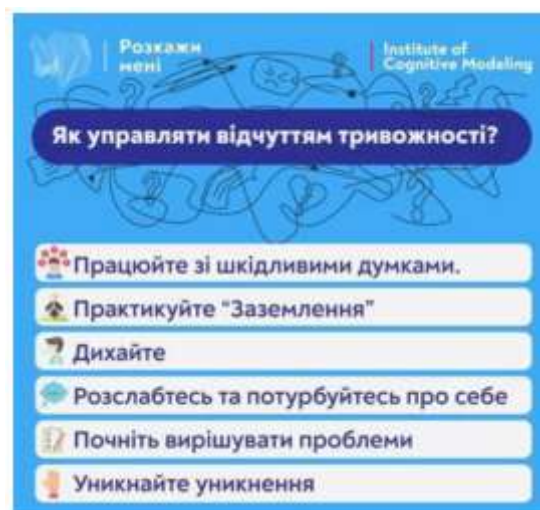

Рис. 2.7 - Як здолати почуття тривожності

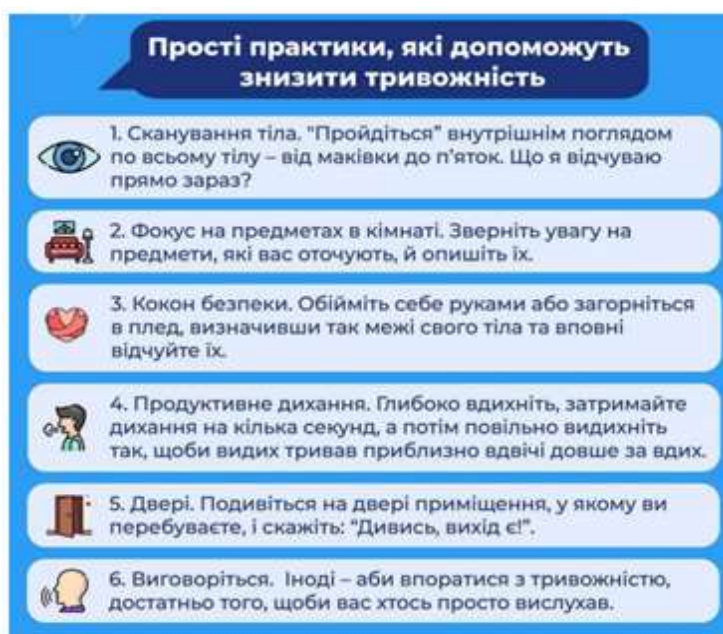

Рис. 2.8 - Прості методи для зниження тривожності

Підтримка фізичного контакту також важлива. Важливо пригорнути дитину, погладити її по голові, посадити на свої коліна. Обійми батьків завжди мають бути відкритими, щоб дитина могла прийти, обійняти, знайти підтримку. Зближення- важливо пояснити дитині, що це нормально відчувати бажання бути ближче одне до одного.

Для дорослих важливо згадати, хто вони є і що вони можуть робити. Будь-яка діяльність, в якій вони відчувають себе зручно, може стати для них опорою. Залучення до соціальної активності може сприяти подоланню стресу у людини. У випадку сім'ї з дітьми, які вимушені залишити своє звичне місце

проживання, стрес ускладнюється відповідальністю батьків за себе та своїх дітей. В умовах, коли здається, що земля видаляється під ногами, важливо для батьків усвідомлено підтримувати емоційний та душевний зв'язок з дитиною. Основуючись на досвіді роботи з сім'ями переселенців, спробуємо сформулювати ключові поради для батьків щодо підготовки дітей до вимушеного переселення. Розглянемо шість ключових аспектів, на які варто звернути увагу:

Батьки можуть бути зайняті багатьма обов'язками та турботами, тож іноді не матимуть можливості відповісти на питання дітей, обійняти їх або вислухати їх. Слід розповісти, до яких інших дорослих діти можуть звертатися. Якщо сім'я живе в поселенні, то це можуть бути сусіди, координатори або рецепція. Якщо це родичі, то це можуть бути також інші родичі чи сусіди. Дітям слід сказати, що запитувати дорослих про різні речі - це нормально. Їм можна сказати: «Якщо у вас є питання або потреба у чомусь, ви можете завжди звертатися до мене, а коли мене немає поруч, є інші дорослі, які також готові вам допомогти». Діти мають доступ до різних стабільних дорослих фігур, таких як фахівці, психологи, арт-терапевти, соціальні працівники чи волонтери [27].

В період кризи важливо розмовляти з дитиною про її почуття та разом переживати ці емоції. Цей важкий період у житті сімей-переселенців може бути використаним для того, щоб наблизитися до своєї дитини, допомогти їй подолати складні обставини і зменшити негативний вплив травмуючих факторів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічної системної роботи класного керівника з сім'ями вимушених переселенців. Результати дослідження підтвердили досягнення поставленої мети, вирішення поставлених завдань і послужили основою для формулювання висновків.

Ми проаналізували проблеми у різних формах навчання: традиційна форма навчання є важливою складовою освіти і має свої переваги та недоліки, особливо в умовах змін у світі освіти та технологічного розвитку. Викликає необхідність для удосконалення системи екстреного навчання та реагування на надзвичайні ситуації. Важливо зазначити, що пандемія спонукала освітні системи вдосконалити дистанційне навчання, вона підготувала систему освіти до повномасштабного вторгнення і залишиться важливою складовою освіти навіть після завершення війни.

Здійснили комплексний аналіз нормативних документів, він демонструє тільки законодавчий підхід до цього поняття, адже мирне життя українського суспільства не могло передбачити повномасштабного вторгнення та появу великого людського потоку вимушених переселених осіб, серед яких значна частина це діти шкільного віку. Тому в педагогіці цих понять не розглядалося їх трактування можна знайти тільки в нормативних документах щодо військового стану.

Визначили освітні засади роботи педагога з сім'ями переміщених осіб та наявний рівень педагогічних проблем у батьків, які виховують дітей сімей внутрішньо переміщених осіб, а саме: педагоги стикаються з проблемами, пов'язаними з важкими психологічними умовами, у яких перебувають вихованці та їхні батьки через воєнні події. Це призводить до зниження якості комунікації та психологічного розладу серед учасників навчального процесу. Важливість відкритості в комунікації між педагогами, вихованцями та їхніми батьками стає критично важливою в умовах війни. Залучена

психологічна підтримка для педагогів, вихованців та їхніх батьків допомогла впоратися із психологічними наслідками військового конфлікту та підтримати взаєморозуміння та ефективну комунікацію.

Також ми розробили дидактичну модель роботи з батьками в умовах воєнного стану, яка спрямована на покращення навчального процесу та психологічної підтримки учнів. Модель базується на співпраці вчителів, батьків та учнів для забезпечення максимального розвитку та навчання в умовах конфлікту. Усі блоки моделі спільно спрямовані на покращення співпраці та взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану, сприяючи покращенню якості освіти та психологічному благополуччю учнів.

Провели емпіричне дослідження щодо змісту роботи педагога з сім'ями вимушених переселенців в умовах воєнної агресії та воєнного стану в Україні, що охоплює аспекти роботи із сім'ями вимушених переселенців в контексті військової агресії та воєнного стану в сучасній Україні. Опитування батьків та вчителів, яке було проведено анонімно за допомогою авторської методики у форматі онлайн (використовуючи Google-Forms), висвітлюється в зведеному вигляді, що має можливість використання в наукових дослідженнях. Результати вказують, що психологічний стан дітей потребує допомоги.

Розробили методичні рекомендації з організації системної роботи класного керівника із сім'ями вимушених переселенців у сучасних умовах в Україні. У сучасних умовах України, особливо під час воєнних подій, робота педагога з батьками стає надзвичайно важливою. Демократичне суспільство вимагає такої взаємодії, особливо у періоди постійних змін місця проживання, коли умови стають складними і вимагають адаптації на різних рівнях. Отже, умови військового конфлікту ставлять вчителів і шкільні спільноти перед важливим завданням покращення комунікації та взаєморозуміння всередині навчального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко А. Учасники АТО і вимушені переселенці отримують додатковий соціальний захист. Голос України: газета ВРУ. Київ. 2014. № 202. С. 1–2.
2. American psychological association. Resilience in a time of war: Tips for parents and teachers of teens. URL: <https://www.apa.org/topics/resilience/teen-war>
3. Сім'я і школа: грані співпраці. URL : <https://vseosvita.ua/library/%20sim-iskola-grani-spiypraci-2113.html>
4. How to talk to your children about conflict and war. URL: https://www.unicef.org/parenting/how-talk-your-children-about-conflict-andwar?gclid=Cj0KCQjw2_OWBhDqARIsAAUNTTE3lnVf5CLRU-VvqU5xxVr0aYXkzRpwVLmImrAa1zcnzdA4-CdFoyIaAusTEALw_wcB
(дата звернення 24.07.2022).
5. Алексеєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Биби́к Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія / [за ред. Т.Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
6. Блинова О.Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: Талком, 2016. Т. IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 9. С. 58- 66.
7. Бондаровська В. М. Школа для батьків / Бондаровська В. М. – К.: Батискаф, 2003. – 320 с.
8. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: методичні рекомендації. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

9. Водолазька, Т. В. Учителі як творці освітнього середовища Нової української школи [Текст] / Т. В. Водолазька // Управління школою. – 2019. – № 1/3. – С. 73–77/
10. Володимир Волошин. Лекція «Перша психологічна допомога». URL: https://www.youtube.com/watch?v=OsnILqytJYA&ab_channel=%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8FHealthPsychology
11. Електронна платформа «Всеосвіта». URL: <https://vseosvita.ua/library/vprava-dlia-ditei-i-doroslykh-derevo-syly-561367.html>
12. Електронна платформа «Інститут модернізації змісту освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/psychologichnyjsuprovod-ta-sotsialno-pedahohichna-robot/materialy-dlia-vykorystanniav-roboti-pid-chas-voienykh-diy/krashchi-praktyky-psykholohopedahohichnoho-suprovodu-ta-pidtrymky-uchasnykiv-osvitn-ohoprotsesu-v-umovakh-voienykh-diy-i-zbroynykh-konfliktiv-nadanniasotsial-no-psykholohichnoi-dopomohy-postrazhda/>
13. Електронна платформа «Нова українська школа». URL: <https://nus.org.ua/news/resursna-skrynya-vid-svitlany-rojz-ta-smartosvity-dyvitsya-materialy-dlya-posylennya-stresostijkosti-ditej/>
14. Жанна Воловодівська. Поради для вчителів, які працюють під час війни. URL: <https://docs.google.com/document/d/1yILHDoyYv7LHV41UMPwyNcfjifU3klUM/edit>
15. Конвенція про статус біженців URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 03.11.2022).
16. Любов Цукор. Вебінар «Робота з дітьми в умовах воєнного стану на прикладі можливостей «На Урок» URL: <https://naurok.com.ua/webinar/robot-a-z-ditmi-v-umovahvoennogo-stanu-na-prikladi-mozhливостей-na-urok>

17. Матвієнко О. В. Формування педагогічної культури батьків у процесі педагогічної взаємодії сім'ї та школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2015. Вип. 19(2). С.6-15. 21.
18. Матеріали групи «Психологічна підтримка» / Viber URL: <https://invite.viber.com/?g2=AQAsGEPcFLEVTUtB8HORRfdJAu2dcZN5O2SOB7PGv%2Be41XFp5ypEB5EuHa2tpoj&lang=uk>
19. Музиченко І. В. Вимушені переселенці: проблема соціальнопсихологічної адаптації. Освіта та розвиток обдарованої особистості. Київ, 2016. № 9. С. 18-21.
20. Нова українська школа. Учням. URL: <https://nus.org.ua/tags/77/> , Ресурс педагога. URL <https://resursna-skrynia.nus.org.ua/>
21. Онищук, Л. А. Нова українська школа: реалії та перспективи [Текст] / Л. А. Онищук // Український педагогічний журнал. – 2018. – № 1. – С. 47–53.
22. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стов технології і моделі. Х.: Видавництво «Точка», 2007. 192 с.
23. Педагогічні засади роботи в кризових умовах. Матеріали всеукраїнської інтернет-конференції «На урок» / Вбсайт освітньої платформи «На урок» URL: <https://naurok.com.ua/conference/psychology-pedagogy>
24. Педько К.В. Соціально-психологічні особливості вимушених переселенців. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 201–204.
25. Перша психологічна допомога : посібник для працівників на місцях. — Київ: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2017. — 64 с.
26. Повалій Л. В. Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. No1. С.401-410.
27. Поради батькам під час війни. — ЮНІСЕФ за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID), 2022р. — 44с.

28. Посібник самодопомоги / Т.Ковалик [та ін.]. — Чернівці: Ресурсний центр Кольпінга, 2021. — 24 с.
29. Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні: методичні рекомендації. Київ: Агенство «Україна». 2014. 48 с. 30.
30. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України в редакції від 29.10.2022. № 2622-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
31. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні (Лист МОН № 1/3737-22 від 29.03.22 року) <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogosuprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanuv-ukrayini>
32. Про соціальні послуги: Закон України в редакції від 27.04.2022 № 2193-IX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
33. Психологічні поради / Матеріали з сайту <https://pp.ippo.kubg.edu.ua/> URL: <https://ippo.kubg.edu.ua/content/category/ps-help>
34. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л.С. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.
35. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін.; за ред. Волинець Л.С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
36. Пухта О. Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. Педагогічний пошук. 2006. No 3(5). С. 74-75.
37. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / В.

- Головатий, А. Калініна, О. Виноградова; заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Основа Принт, 2007. – 128 с.
38. С.М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія. 2019. Вип. 9. С. 73-76.
39. Серія «Психолог — батькам» / Шкільний світ на facebook URL <https://www.facebook.com/school.ua>
40. Сесик, О. О. Педагогіка партнерства – ключовий компонент формули нової школи [Текст] / О. О. Сесик // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2017. – № 6. – С. 5–7.
41. Слюсаревський М.М. Психологія міграції: навчальний посібник/ М.М. Слюсаревський, О.Є. Блинова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
42. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. — К. : Агентство «Україна». — 2015. — 176 с.
43. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. URL: file:///D:/Users/Sony2/Downloads/pednauk_2015_8_53.pdf.
44. Школа під час війни «Як організувати роботу з учнями та їх психологічну підтримку в умовах війни» / Шкільний світ. URL: <https://osvitaua.com/2022/04/98961/>